

Розділ 11 Громадська думка як об'єкт соціологічного аналізу

§ 1. Поняття громадської думки та її природа

Впродовж усього часу існування суспільства виявляється великий інтерес до дослідження феномену громадської думки. Особливо цікавими для її вивчення є переломні моменти розвитку суспільства, періоди загальної активізації. По-перше, за умов невизначеності й пошуку нових шляхів розвитку «верхи» цікавляться і «думкою народу». Це знаходить вияв у проведенні великої кількості опитувань громадської думки, референдумів і т. ін.; по-друге, і це є наслідком першого, активізуються дебати і дискусії серед вчених щодо ролі громадської думки в суспільстві.

У нашій країні, за умов трансформації всього суспільного ладу, спостерігається процес інституціоналізації громадської думки. Створено дослідницькі групи, організації, центри, державні заклади, що спеціально вивчають громадську думку. Але результати їх діяльності ще не є обов'язковими моментами для прийняття управлінського рішення; ще не вирішено проблему закріплення на законодавчому рівні організації та механізмів діяльності спеціалізованих структур із вивчення думки громадян. Тобто громадська думка ще не є соціальним інститутом, але стоїть на шляху свого становлення як такого. Громадська думка — стан реальної свідомості мас, що виникає як реакція на актуальні, суспільно значущі явища та процеси, а також виражає активну позицію громадян щодо цього.

Інтерес до проблем думки народу існував в усі історичні епохи. Ще за часів розвитку цивілізації філософи і вчені замислювалися над речами, по суті, безпосередньо пов'язаними з таким явищем, як «громадська думка». У Середньовіччі також багато уваги приділялося цій проблематиці. Саме в ці часи виник термін «громадська думка». Уперше він був використаний англійцем Д. Солсбері у XII ст. для характеристики моральної підтримки парламенту з боку населення країни.

У Новий час, коли поштовпувалося формування громадської думки, починають складатися передумови для теоретичного осмислення суті цього феномену, його ролі в державному і суспільному житті. Першим, хто розробив цільну теоретичну концепцію громадської думки, був Г. В. Ф. Гегель. Саме він визначив сутність громадської думки та виявив її характерні ознаки, що є значущими і дотепер. По-перше, суб'єктами громадської думки є приватні особи, які виражають думку від свого імені і нікого, окрім самих себе, не представляють. По-друге, думки, які висловлюють ці приватні особи, тим не менш являють собою судження про всезагальні справи, тобто справи, що мають публічне значення. По-третє, громадська думка не завжди відповідає закономірностям суспільного розвитку і істинним потребам суспільства. Вона може бути випадковою для соціального організму, а за певних умов — навіть зашкодити йому.

Серед дослідників кінця XIX — початку XX ст., які спеціально займалися проблематикою громадської думки, можна відзначити Г. Тарда і А. Лоуелла. Згідно з Тардом, творцем громадської думки є деяка публіка з дуже гнучкими і неясними кордонами, що сягають своїм корінням особливостей масових духовно-психологічних процесів. Лоуелл у своїх працях розкриває питання про межі компетентності громадської думки під час прийняття рішення, про співвідношення думок більшості та меншості тощо.

Вивчення громадської думки в СРСР розпочалося в 20-х роках XX ст. Це виявлялося в масових опитуваннях з приводу різних явищ і процесів суспільного життя, а також у спробах проаналізувати і теоретично обґрунтувати результати.

Сучасний стан досліджень громадської думки можна характеризувати як досить активний. У науковій літературі підкреслюється, що соціологічний підхід до вивчення громадської думки повинен базуватися як на розумінні її структурного елемента свідомості, так і на фіксації її ролі в системі соціальних відносин. Серед нових досягнень українських науковців — концептуальні положення про особливості розвитку громадської думки за умов перехідного періоду, її рівнів, типів, функцій, методики і техніки вивчення.

Отже, феномен громадської думки має досить багату історію, що сягає своїм корінням у глибоку давнину. Філософи і вчені давнини висловлювали безліч думок про його значення і роль у державному і громадському житті, про високий статус народної думки, їх залежність від інтересів і соціальної структури, про зв'язок їх спрямованості зі спрямованістю дій людей. Проблеми громадської думки цікавили філософів і вчених давнини, не зменшується інтерес до них і в наші дні.

Як же сьогодні визначають поняття «громадська думка»? Однозначно на це питання відповісти неможливо. Серед вчених існують певні спори з приводу цього. Одні науковці під громадською думкою розуміють явище групової психології, психічного стану мас, як соціально-психологічного комунікативного явища. Позитивний момент такого трактування сутності громадської думки полягає в тому, що вона дійсно заглиблюється в суспільну психологію мас та пов'язана з їх соціальними почуттями, переживаннями, настроєм. Разом з тим було б неправильно обмежувати можливості громадської думки лише здатністю відтворити явища і факти дійсності мовою суспільної психології.

Друга група вчених наділяє громадську думку її виключно етичною природою і моральними функціями. Безперечно, все, що потрапляє сьогодні в поле зору громадської думки, оцінюється перш за все за високими моральними критеріями. Але пов'язувати її природу виключно з мораллю як формою суспільної свідомості — означає обмежити її лише моральною оцінкою, лише сферою моральних відносин. Втім слід визначити, що громадська думка за необхідності входить у будь-яку з форм суспільної свідомості (політичну, економічну, моральну і т. ін.).

Найбільш чисельну групу складають визначення, в яких сутність громадської думки виводиться через оціночні судження, що виступають результатом взаємодії суб'єкта і об'єкта і виражають схвалення або засудження.

Отже, ми бачимо, що уявлення про феномен громадської думки дуже багатозначне. Громадська думка має багато сфер, кожна з яких претендує на найбільш значущу, через яку можна дати визначення феномену, що розглядається.

Найефективнішим у визначенні поняття вважається спосіб зіставлення його з іншими категоріями.

Думка і судження. Будь-яка думка — це судження, але не кожне судження може бути думкою, а тільки те, що є результатом взаємодії об'єкта і суб'єкта і виражає оцінку. Громадська думка й оціночне судження не збігаються. Вони розрізняються за об'єктом, суб'єктом, структурою і засобом утворення. Громадська думка дає оцінку явищам, але на відміну від простого оціночного судження — це зацікавлене судження, яке виходить з уявлень про цінність об'єкта, тобто одночасно є і оціночним, і ціннісним судженням, що

свідчить про зацікавленість і певне переконання суб'єкта.

Думка і переконання (система переконань). На відміну від переконання думка відображає передбачуваний зв'язок ознак, якісних характеристик, особливостей об'єкта і наділена різним ступенем обґрунтованості. Громадська думка — реакція на новації, і тут необхідно виявити соціальні настанови, тобто готовність до дії і реальну активність.

Думка і настрої. Загальним для цих двох понять є те, що вони — суть вияву масової свідомості. Відмінності між громадською думкою і настроєм наведено у таблиці 5.

Таблиця 5

Громадська думка	Громадський настрій
1. Рациональність і багатогранність	1. Підкреслено емоційний характер
2. Безпосередній зв'язок з процесами мислення, виражається у певній позиції і виявляється у формі колективно-нормативно-оцінкового судження	2. Неокремітність, недостатня ясність у своїх оцінках
3. Виявляється як загальна оцінка, яка постійно збагачується, розширюється й уточнюється	3. Емоційний стан, який може перерости у громадську думку, якщо він піднімається до рівня раціонального сприйняття і об'єктивної оцінки проблем, фактів, подій, що відбуваються

Думка і норми. Схожість цих двох понять полягає у виконанні однакових функцій — соціального регулювання, соціального контролю і виховання. Однак, якщо норми відрізняються стійкістю, то для громадської думки характерна швидкість реакції на виникаючі ситуації.

Думка і знання. В основі будь-якої думки лежать знання про її предмет. Але між знаннями і думкою існують відмінності. По-перше, думка не має наукової обґрунтованості, по-друге, думка не існує без свого суб'єкта.

Отже, поняття громадської думки пов'язане майже з усіма явищами нашої духовної життєдіяльності. Між ними багато спільного, але є і розбіжності, які дозволяють виділити сутність і специфічні риси кожного, і на основі цього дати визначення.

Особливостями громадської думки є такі: вона належить до сфери духовного життя, є проявом масової свідомості; громадська думка — не сума думок, а якісно нове духовне утворення; містить у собі раціональ-ні, емоційні і вольові моменти; характеризується активністю, динаміч-ністю, виражає готовність до дії.

Отже, громадську думку можна визначити як такий стан реальної свідомості мас, що виникає як реакція на актуальні, суспільно значущі явища та процеси, а також виражає активну позицію громадян щодо цього.

§ 2. Об'єкт і суб'єкт громадської думки, її структура та функції

Громадська думка не виникає безпредметно, у ній завжди присутній об'єкт, тобто те, на що спрямований її інтерес. Говорити про об'єкт громадської думки — це не означає перелічити всі конкретні теми, з яких висловлювалась або взагалі може висловлюватися громадськість. Такий перелік можна було б вести без кінця. Дуже велика кількість подій, явищ і фактів, що відзначають процес соціального розвитку, повністю відбива-ється в громадській свідомості і відповідно — у людських судженнях.

Отже, маючи на увазі перший аспект справи, слід зауважити, що існує певна об'єктивна обмеженість у висловлюваннях громадської думки, яка стосується перш за все пізнавальної здатності громадської думки. Велике значення тут має і «принцип цілеспрямованості», оскільки далеко не кожне, навіть «найбільш пізнаванне» явище має сенс пізнаватися (вимірюватися) саме за допомогою суб'єктивного світу людей, громадської думки.

Таким чином, об'єктом громадської думки виступає та частина матеріального чи ідеологічного світу (факти, явища, ідеї і т. ін.), що являє собою актуальний суспільний інтерес і потребує вияву ставлен-ня людей.

Найближчий розгляд об'єктів, що потрапляють у поле зору громадської думки, дає право говорити про те, що вони є далеко не рівнозначними. За ступенем складності їх можна розподілити на об'єкти-факти, об'єкти-події, об'єкти-явища (процеси). Найбільш простий об'єкт реакції громадської думки — той чи інший факт дійсності, який включається в систему взаємодії людей як засіб зберігання і передачі певної інформації і може виконувати роль стимулу соціальної активності. Подія — більш складний об'єкт громадської думки. Вона відзначається значною інформативністю, набором певних даних (фактів), що становлять її змістовний бік. Найскладнішою одиницею — об'єктом громадської думки — слід визнати явище і процес. Багатоструктурність, складність, непослідовність, а іноді і відсутність чітких меж змісту явища і процесу є причиною того, що нерідко вони неадекватно відображаються громадською думкою, яка охоплює не всю багатогранність даного явища чи процесу, а лише окремі їх сторони й елементи. Крім того, серед об'єктів громадської думки прийнято розрізняти факти, події, явища, процеси об'єктивної дійсності, суспільного буття (економічні процеси, умови матеріального життя, діяльності, людей і т. ін.) і суб'єктивної дійсності, суспільної свідомості (етичні уявлення, соціально-психологічні процеси, різні системи цінностей і т. ін.).

Головним критерієм виступають суспільні інтереси людей. Що більше життєво важливих інтересів народної більшості стосується об'єкт громадської думки, то нагальнішою є необхідність їх задоволення та сильніше виявляється процес утворення громадської думки й активніше ця думка заявляє про себе.

Другим критерієм є дискусійність. Предметом громадської думки стає тільки те, що передбачає розбіжність в оцінках, судженнях, характеристиках і т. ін., тобто містить у собі більший чи менший елемент дискусійності. Інакше кажучи, громадська думка завжди виникає з приводу питань, ще не вирішених, і майже ніколи — з питань, щодо яких існує безперечне, безпосереднє або наукове знання.

Третім критерієм відбору об'єктів громадської думки можна визначити компетентність, тобто певний ступінь поінформованості людей. Втім щоразу, як тільки в людей виникає потреба висловити свою думку про щось суттєве, брак знань, дефіцит інформації компенсуються їх особистим соціальним досвідом, життєвими спостереженнями. Причому визначення існування некомпетентної громадської думки має служити не приводом для його ігнорування, а сигналом для управлінських органів.

Тісно пов'язаною з об'єктом є категорія «суб'єкт громадської думки». Хто висловлює

свою думку з приводу об'єкта? Хто в сучасному суспільстві «має право» називатися громадськістю і говорити від її імені, тобто бути носієм, суб'єктом громадської думки? Чиє судження може претендувати на те, щоб вважатися громадською думкою? Суб'єктом громадської думки іноді називають народ чи його більшість або ж і суспільство в цілому, і великі соціальні групи, класи, або соці-альну, економічну, демографічну, територіальну чи іншу групу. Носієм громадської думки не може бути індивід, тому що вона являє собою специфічний стан суто масової свідомості. Втім особиста думка може бути пов'язана за своїм об'єктом із суспільним інтересом і, таким чи-ном, входити до складу громадської думки.

Традиційно структуру громадської думки поділяли за двома кри-теріями. По-перше, з виділенням форм суспільної свідомості. Це по-літичні ідеї, правосвідомість, мораль, релігія, наука, мистецтво і есте-тичні погляди, філософія. Вони відрізняються способом відбиття дійсності, особливостями розвитку, роллю в житті суспільства, але перш за все своїм предметом.

Другий критерій для поділу структури громадської думки — рівень, ступінь глибини, з якою свідомість відбиває дійсність. Тут виділяється теоретична і повсякденна свідомість, базою утворення в першому ви-падку є результат свідомої діяльності, у другому — практичний досвід людей. Суб'єктом у першому випадку виступає особлива творча група, а при повсякденній свідомості суб'єктом є всі члени суспільства.

Структура громадської думки складається з трьох основних ком-понентів: раціонального, емоційного і вольового. Раціональний ком-понент утворюється з конкретних відомостей, що належать до сфери раціонального знання, які мають люди про факти, події, явища, про-цеси. Сюди можуть також входити і так звані наочно-образні знання, що формулюються за допомогою уяви і дають змогу отримати загаль-ну картину того чи іншого явища, процесу, коли безпосередній інди-відуальний досвід суб'єкта обмежений.

Емоційний компонент — це динамічний синтез масових відчуттів, масового настрою і соціальних почуттів, що виражені в безпосередньо-му переживанні життєвого смислу фактів і явищ дійсності, які є об'єктом громадської уваги. Емоційне у змісті громадської думки визначає її виразність, надає загальної спрямованості ідеям, поглядам, знанням.

Третій компонент структури громадської думки — воля. Він ви-ражає прагнення суб'єкта до практичного здійснення оціночних су-джень, що представлені в громадській думці.

Завдяки цьому компоненту і психологічному настрою мас реалізуються на практиці ті уявлення, погляди, знання, які становлять раціональний елемент змісту громадської думки. Тим самим волевільні начала сприяють перетворенню громадської думки з духовного утворення в духовно-практичне. Перший і другий елементи структури громадської думки утворюють оціночно-ціннісний компонент (або соціальну оцінку), що виявляється через судження, в яких виражаються ставлення суб'єкта думки до об'єкта дійсності. Третій елемент — це суспільні волевільні спонукання, що практично впливають на функціонування громадської думки.

Громадську думку не можна вважати нікому не потрібною теорією. Це феномен, що спрямований на здійснення певних завдань, виконання певних функцій. Тому питання про функції та їх реалізацію є одним з основних у світлі всебічного розгляду явища громадської думки. Залежно від характеру взаємодії і тих чи інших соціальних інститутів або окремих осіб виділяють експресивну, консультативну і директивну функції.

Сенс експресивної функції полягає в тому, що громадська думка, незалежно від того, за яких умов їй належить діяти, завжди посідає певну позицію стосовно тих чи інших фактів і подій життя суспільства і, зокрема, щодо дій держави в особі її різних інститутів. Ця здатність надає громадській думці характеру сили, що стоїть над інститутами влади, оцінює і контролює діяльність цих інститутів, останні, таким чином, незалежно від ступеня реальної влади, яку вони мають, посідають становище контрольованих.

Згідно з консультативною функцією громадська думка дає поради стосовно способів розв'язання тих чи інших соціальних проблем, причому, оскільки така порада дається інститутам влади, передбачається, що останні потребують цієї поради або зацікавлені в її отриманні.

Здійснюючи директивну функцію, громадськість виносить рішення з тих чи інших проблем буття, що мають чітко імперативний характер.

Залежно від змісту висловленої думки виділяють такі функції: оціночна, аналітична, конструктивна, регулятивна.

Оціночна функція — виявлення ставлення до тих чи інших проблем або фактів дійсності.

Її виконують найменш змістовні висловлювання з тих, що виходять від громадськості. Дуже часто за ними не стоїть нічого, окрім суто емоційного, що спирається на випадкових, зовнішніх моментах, і не підкріпленого ніякими розмірковуваннями щодо ставлення людини до фактів, які оцінюються. Але і в тих випадках, коли винесення тієї чи іншої оцінки передбачає значну кількість змістовних суджень і коли за простим запереченням чи ствердженням криється складний аналіз явищ дійсності, і тоді все це повністю поглинається остаточним результатом. Водночас оціночна функція є і найбільш широкою з усіх у змістовному сенсі. Вона є майже в усіх без винятку висловлюваннях громадськості. Це пов'язано з тим, що ставлення людей до реальності може виражатися не тільки у вигляді прямої оцінки, але й побічно.

Аналітична функція — роль суб'єкта, що аналізує відносини і факти дійсності.

Конструктивна функція — роль суб'єкта, що програмує соціальні відносини і процеси.

Ці дві функції є взаємопов'язаними: винесення змістовної пропозиції — рішення обов'язково потребує попереднього вивчення питання; з іншого боку, аналіз питання по суті майже завжди завершується винесенням конструктивних пропозицій. Ці функції мають багато спільних рис. Перш за все, це сам характер розумової діяльності, що здійснюється громадськістю: змістовний аналіз чи винесення змістовного рішення уже передбачає наявність елементів теоретичного мислення. Разом з тим аналітична і конструктивна функції не збігаються за своїм змістом. Конструктивна думка є складнішою за своєю структурою, оскільки містить певну аналітичну діяльність і більше того, виражає в узагальненому вигляді безпосередній досвід мас.

Регулятивна функція — громадська думка виробляє (чи асимілює, запозичує деінде) і впроваджує певні норми суспільних відносин. У вузькому розумінні — це функція виховання.

Третя основа класифікації — форми громадської думки. Вона виступає у двох функціях: позитивній і негативній. У першому випадку громадська думка відіграє роль суб'єкта, що так чи інакше програмує соціальні процеси, у другому — роль суб'єкта, що виступає з негативною заявою і не пропонує навзаєм ніякої своєї програми. Тобто це дві форми виявлення: заохочення, підтримка, ствердження або засудження, відмова, заперечення.

§ 3. Етапи становлення громадської думки, джерела і методи її вивчення

Для того щоб громадська думка стала «особливим станом реальної свідомості мас», вона має пройти певний шлях, який характеризується такими етапами: процес виникнення; формування громадської думки; функціонування громадської думки.

Процес виникнення думки — оцінка людьми предмета їх уваги, ви-значення щодо нього особистої думки. Ознаками цього стану є інтерес людей до об'єкта думки, звертання їх до джерела інформації про нь-го, вироблення індивідуальних суджень. Громадська думка завжди і перш за все пов'язана з оцінкою людьми того чи іншого явища, про-цесу. А соціальна оцінка — це прояв одного з видів ставлення суб'єкта до об'єкта, ставлення, яке полягає в тому, що суб'єкт визначає відпо-відність об' єкта критеріям, що ним висуваються. Соціальні оцінки можуть мати різний ступінь раціональності. Найбільш раціональною є та соціальна оцінка, в якій зафіксовано чітко усвідомлене ставлення людини до конкретного факту, події і т. ін.

Формування громадської думки — взаємодія індивідуальних, гру-пових, колективних суджень, утворення на їх основі громадської дум-ки, тобто думки, що має внутрішню єдність і впливає на практичну діяльність людей і соціальних інститутів. При формуванні громадська думка переходить з одного стану в інший за допомогою комплексу механізмів. Вони є сукупністю елементів та їх відносин, що забезпе-чують перетворення індивідуальних суджень з приводу актуальних проблем дійсності на думку великих соціальних груп, а також перехід громадської думки зі сфери свідомості у сферу практичної діяльності людей. Внутрішні механізми пов'язані з об'єктивними процесами формування громадської думки, а зовнішні — з фактами впливу на свідомість людей з боку органів управління. Один з основних внутріш-ніх механізмів — ідентифікація з інтересами соціальної групи і сус-пільства в цілому.

Стану функціонування громадської думки притаманна певна стій-кість. Стабілізатором виступають значний інтерес людей до об'єкта думки, глибока інформованість і знання про нього, а також їх переко-нання у правильності своєї думки. Основні ознаки — громадська думка орієнтує, регулює, приписує певні соціальні дії (поведінку), які

пов'язані з об'єктом цієї думки, і ті, що виявляються у різних сферах суспільного життя. На цьому етапі вимірюються соціальна зрілість, рівень поширеності, інтенсивності думки. Соціальна зрілість визначається тим, як глибоко громадська думка виражає інтереси спільнот, тенденцій про-гресивного розвитку суспільства. Критерієм, який дозволяє зібрати показники, що здатні міркувати про характер і значущість думки, є глибина і повнота реалізації функцій громадської думки.

Отже, показниками соціальної зрілості є: 1) соціальна спрямованість — думки можуть бути передовими і відсталими, консервативними і новаторськими і т. ін.; 2) компетентність; 3) інтенсивність — відбиває рівень зацікавленості, переконаності, стійкості своєї позиції; 4) стабільність; 5) поширеність; 6) результативність.

Джерела вивчення громадської думки можна розглядати у зв'язку з формами її вираження. Існує три форми вираження громадської думки: стихійне вираження; вираження громадської думки за ініціативою державних органів, громадських організацій, засобів масової інформації; вираження громадської думки під час спеціальних соціологічних досліджень (опитувань).

Способами вивчення стихійно вираженої громадської думки виступають аналіз листів різних груп населення; питань, що надходять до засобів масової інформації; процедур і результатів різних зборів, форумів і т. ін.

Основними каналами, що вивчають громадську думку, ініційовану державними органами, громадськими організаціями, є всенародне обговорення (наприклад, нових законопроектів), референдум (голосування населення з особливо важливих питань, результати якого використовуються органами влади для прийняття остаточного рішення), засоби масової інформації.

Громадська думка може висловлюватися під час проведення спеціальних соціологічних досліджень, тобто останні є каналами її вивчення. На відміну від інших каналів, соціологічні дослідження дають змогу не просто зафіксувати, а й виявити, виміряти рівень соціальної зрілості, напруженості думки, колізію думок. Їх перевагою є наукова обґрунтованість, надійність. Втім, це важкий і дорогий канал.

Факти-думки, судження громадськості в момент дослідження ви-ступають у двох принципово різних формах: 1) як зовнішньо об'єктивовані в тій чи іншій діяльності людей або 2) як факти безо-середньо самої свідомості. У першому випадку потрібно зафіксувати вільно виражені думки і проаналізувати їх, у другому необхідно знайти, виявити думки, тобто створити умови для того, щоб ці думки набули відповідного зовнішнього вияву. Згідно з цим виділяють і дві групи методів вивчення громадської думки:

- методи вивчення зовнішньо об'єктивованих фактів свідомості;
- методи вивчення безпосередніх фактів свідомості.

Зупинимося спочатку на перших. Як відомо, думки зовнішньо об'єктивуються перш за все у специфічній знаковій діяльності — мо-ві. Передусім це усна мова, за допомогою якої людина обмінюється одна з одною думками в процесі безпосереднього спілкування. Саме з цим пов'язані перші методи вивчення спостереження. Під час спо-стереження процес вираження думок здійснюється без зусиль дослід-ника, без його участі — він тут займає позицію спостерігача, дивиться на об'єкт, що вивчається, «збоку». Разом з тим йдеться про фіксацію моментальних явищ: усна мова є такою формою об'єктування думок, що дає змогу «вхопити» їх лише в момент висловлення. У даному ви-падку думки не набувають ніякої іншої зовнішньої форми свого ви-раження (закріплення), яка б давала їм «життя» поза процесом вислов-лювання. І тому вони не існують або перестають існувати для дослід-ника, якщо він не встиг зафіксувати їх на слух, «спостережити» без-посередньо в момент мовлення.

Другою формою знакової діяльності, в якій зовнішньо об'єктивуються думки людей, є письмова мова. Завдяки їй члени сус-пільства мають можливість обмінюватися думками не тільки в про-цесі безпосереднього спілкування, а й на відстані. Відповідно до цьо-го значно розширюються і межі вивчення громадської думки. При цьому на перший план висуваються методи аналізу документів.

Документи з різним ступенем повноти відображають життя сус-пільства, передають не тільки події соціальної реальності, а й фіксують у собі розвиток всіх виразних засобів суспільства і перш за все струк-туру мови. Вони містять дані про процеси і результати діяльності окремих індивідів, колективів, великих груп населення і суспільства в цілому.

Ще одна зовнішня форма, в якій об'єктивуються думки громадськості, — це ідеї, безпосередня практична діяльність людей. У таких випадках дослідження громадської думки здійснюються за допомогою методів аналізу практичних дій.

Методи вивчення безпосередніх фактів свідомості є кращими, ніж попередні. Тут дослідник від самого початку займає рішучу активну позицію, сам інспірує висловлювання громадськості з того чи іншого питання, сам визначає умови і форму цих висловлювань і т. ін. — у результаті «некеровані» судження громадської думки стають повністю «керуваними», і виникає реальна можливість дістати широку і об'єктивну картину думок. За своїм характером ці методи в принципі збігаються з так званими методами опитування. Опитування є найпопулярнішим методом збору інформації. Специфіка опитування полягає в тому, що при його використанні джерелом первинної інформації є людина (респондент) — безпосередній учасник соціальних процесів і явищ, які досліджуються.

§ 4. Громадська думка про право

Аналіз громадської думки про право дає змогу виділити її якості і закономірності формування. Оскільки право — це сфера, елемент суспільного життя, громадська думка про нього ніколи не буває відображенням юридичних явищ у «чистому вигляді», правових фактів, що існують самі по собі. Вона формується як оцінка відповідності прав і обов'язків людей об'єктивним функціям, які вони повинні виконувати внаслідок закону розподілу суспільної праці. Громадська думка визнає справедливим, якщо суспільство, ставлячи людину на ту чи іншу соціальну позицію, тим самим покладає на неї обов'язок вирішувати комплекс суспільно значущих завдань, одночасно наділяє її всіма матеріальними і правовими засобами, необхідними для виконання відповідних функцій.

При формуванні громадської думки з приводу того чи іншого факту юридичного життя колективна свідомість начебто зіставляє правові відносини із суспільними і робить висновки про справедливість і несправедливість громадсько-правових відносин на

основі їх відповідності власницьким, державно-правових—політичним, адміністративно-правових — управлінським відносинам та ін.

Мірилом оцінки громадською думкою факту юридичної дійсності є не правова норма як формальне установлення держави, а норми культури, загальні уявлення людей про відповідне, які і є основою усвідомлення того, що є і що не є правом. В основі відповідного, коли воно виражає об'єктивну необхідність, лежить існуюче, яке виражається в тому, що самі суспільні відносини потребують правового закріплення і урегулювання і що їх особливості визначають характер і можливості юридичного впливу на них.

На формування громадської думки про право також впливає не лише сама правосвідомість, станом якої вона є, а й економічні, політичні, моральні, релігійні та інші оцінки, оскільки економічні, політичні, моральні, релігійні та інші моменти опосередковують факт, який «аналізує» масову правосвідомість і викликає її реакцію у формі громадської думки. І правосвідомість, і громадська думка про право — складні за своїм змістом явища, які виражають в юридичних поняттях суспільне життя і тому зазнають впливу всіх форм суспільної свідомості.

Відповідно до громадської думки взагалі, громадська думка про право покликана виконувати певні соціальні функції. Залежно від змісту вона так чи інакше оцінює факти юридичної дійсності. Ці оцінки впливають на ставлення людей до права, на їхні дії, які мають юридичний сенс, і тим самим виконують орієнтаційну і регулятивну функції. З ними пов'язана і аналітико-конструктивна функція, оскільки для оцінки і забезпечення певної спрямованості діяльності людей у зв'язку з фактами юридичної дійсності необхідні їх аналіз і прийняття конструктивного рішення.

Щодо впливу на соціальні інститути, зокрема на державу і право, громадська думка може виконувати контрольну, консультативну і директивну функції. Контрольна функція виявляється тоді, коли громадська думка, висловлюючи ставлення до виданого закону, наказу, оголошеного судом вироку і т. ін., дає можливість отримати інформацію про ставлення до них населення в цілому або його окремих груп і з урахуванням цієї інформації внести у разі необхідності корективи в управлінські рішення, що приймаються, законодавчу діяльність або право-застосовну практику. Аналогічними є дії консультативної і директивної функцій.

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та специфічні риси громадської думки.
2. Як співвідносяться поняття «думка» і «судження», «думка» і «переконання», «думка» і «настрій»?
3. Що є об'єктом громадської думки? Види об'єктів.
4. Суб'єкти громадської думки.
5. Охарактеризуйте структуру громадської думки.
6. Назвіть основні функції громадської думки за різними критеріями.
7. Етапи становлення громадської думки.
8. Поняття та показники соціальної зрілості громадської думки.
9. Визначте основні канали вивчення громадської думки.
10. У чому полягають особливості громадської думки про право?

